

איך בוראים מחדש עולם שאיננו עוד?

בני מר, "מורה דרך: ורשה היהודית 1938", בית שלום עליכם, הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים 2025, 305 עמ'.

כיכר מורנובסקה חוסמת את רחוב נלבקי, הרחוב שאף פעם לא נח לו. על פני שישה עמודים (146-141) משתרעת רשימה ארוכה של בתי קפה, מסעדות ובתי מלון, חנויות ועסקים, בתי כנסת ומדרש, בתי ספר ומוסדות תרבות, מערכות עיתונים ואירגוני ספורט, כולם פתוחים לאורך הרחוב, מושכים אליהם המון רב, מציעים את מרכולתם ו"מוכרים קמח ותורה" בנבלקי.

"ואם זה עתה חלפו מולכם נח פרלוצקי, הלל צייטלין, זוסמן סגלוביץ' או זאב ז'בוטינסקי, נראה שהגעתם לנבלקי 38". ייתכן שהם בדרכם לחצר השלישית של הבית, בו שוכנת מערכת העיתון הנפוץ "דער מאמענט", שנוסד ב-1910 ולימים התקרר לרוויזיוניסטים. כתבו בו בין השאר אורי צבי גרינברג, זלמן שניאור ואיציק מאנגר.

לא הרחק, בבית 43 שוכן בית המדרש של חסידי סקרנביץ, ממנו יצאה בשנת 1922 קבוצת חסידים ראשונה לארץ-ישראל והקימה את המושבה הדתית בני-ברק. במורנובסקה 9-7 הפך הרבי מלובביץ' את ביתו למרכז חב"ד, לפני שעבר לעיירה אוטבוצק הסמוכה לוורשה. אין תמה איפה, ש"מספרים אצלנו" כי כאשר יבוא המשיח, הוא יעמוד בקרן הרחובות נבלקי וגנשה

קוראי "האומה" ודאי מכירים את שמה של כיכר מורנובסקה בוורשה, בה ביצעו אנשי אצ"ל, האירגון הצבאי היהודי מייסודה של בית"ר, את פעולתם הנועזת הראשונה נגד הגרמנים ביום פרוץ המרד בגטו, 19 באפריל 1943. מעל בניין מספר 7, בו שכנה אז מפקדת האירגון, התנוססו בגאווה ונראו ברחבי העיר, דגלי כחול-לבן היהודי ואדום-לבן הפולני. לכוחות הגרמנים שצרו על הגטו בפיקודו של הגנרל יורגן שטרופ, לקח ארבעה ימים להורידם.

אך בספר המופלא שלפנינו אין זכר לכל זה. כאן, "הכיכר דומה לחצר ענקית, המוקפת כולה בבניינים גבוהים. בימות השבוע היא משמשת שוק שניצבים בו דוכנים, ויש בה גם פינות ירוקות, קרוסלה ומתקני שעשועים. בשבת נחה הכיכר, והחסידים השכנים שומרים עליה מכל משמר" (עמ' 140).

הרבה לפני ששמה היה לסמל גבורה יהודית, נודעה כיכר מורנובסקה דווקא בתיאטרון היידיש הראשון שהוקם בה, בו העלה אברהם גולדפאדן את מחזותיו. לפני שהייתה לחלק מהגטו נחשבה הכיכר ל"מחוץ לעיר", נודעה כ"נערה פורקת עול", והייתה יעד נחשק לטיולי שבת של זוגות בחיק הטבע.

סיפרו כי מאז הסתיימה בנייתו, הבניין אינו יציב, הוא זז כל הזמן ולעתים נשמעים קולות מוזרים הבוקעים מתחתיו. הפולנים מאמינים כי רוחות היהודים הקבורים באדמה אינן מוצאות מנוחה, וכי היהודים מחרפים את רוצחיהם או לחילופין זועקים לעזרה. יש אף שנשבעו בהן צדק, כי ראו בלילה דמויות רפאים עולות מן המרתף. אין פלא שאיש לא רצה לגור או לעבוד שם. במדריך שלפנינו אין צללים מן העבר ולא רוחות רפאים, אלא דמויות בשר ודם, יהודים שאמנם האנטישמיות אינה זרה להם, אך אינם מעלים בדעתם מה יקרה בראשית הסתיו של השנה הבאה. הוא אף מציין שחל שיפור מסויים במצבם, לפחות מבחינה כלכלית, "והעתיד נראה לעתים טוב יותר".

בדברי הפתיחה שלו כתב מר: "נדמה לי שהתחושה הזאת מוכרת היטב לנו, הישראלים, החיים בצל הסכנות מחוץ ומבית. מה עוד שוורשה היהודית דומה במובנים רבים לעיר שבה אני חי, תל-אביב. בוורשה היהודית, כמו בתל-אביב, היופי אינו מובן מאליו, וכדי לגלות אותו צריך לפעמים להתאמץ, אבל המאמץ שווה" (עמ' יג).

ואכן, פרק אחר פרק, סיור אחר סיור, מִפּה אחר מִפּה ותמונה אחר תמונה, מתגלה היופי החיצוני והפנימי, נחשפים החיים היפים והשוקקים ונפרס המגוון התרבותי העצום שאיפיינו את הקהילה שהייתה ואיננה. המחבר מספק מידע שימושי – היכן לישון? מה לאכול ולשתות וכמה זה עולה? כמו גם ממה להיזהר ואיך להגיע לכל מקום? היכן

ויתקע בשופר, כי "לאן יבוא המשיח אם לא לצומת המרכזי ביותר של יהדות פולניה"? (עמ' 128).

עולם שנחרב

הנה כי כן, מוביל אותנו בני מר בחן ובחסד, בהומור ובקפדנות יתרה, על פני ההיסטוריה היהודית המקומית העשירה שחלפה מן העולם. אנחנו מסיירים בוורשה היהודית של 1938, בשנה האחרונה לפני האסון; לפני שפניה שונו כליל והיא נחרבה עד היסוד; לפני שהיהודים, שהיוו כשליש מאוכלוסיית העיר, עלו בעשן השמימה; לפני שכל המראות והאנשים המופיעים במדריך זה במיטבם ובחיוניותם – נמוגו, נרצחו, נשרפו, נמחקו עד דק.

בני מר עשה כאן מעשה נדיר – חיבור מדריך תיירים לעיר שאיננה קיימת עוד. הוא קרא וחקר ושאל וחיפש וחיטט בארכיונים, בספרים ובעיתוני התקופה, ויצר תמונה מרתקת של עולם שנחרב. הוא בורא מחדש את ורשה היהודית בשיא תפארתה. ה"אין" שהופך תחת ידו ל"יש", הוא חי, צבעוני ותוסס.

בעת שנסחפתי לתיאורים המפורטים של כל רחוב ופינה, כל חנות, מסעדה, בית-כנסת או מלון, וסיירתי במקומות שהיו ואינם, נזכרתי בביקורי הראשון בוורשה לפני שנים רבות, בחברת אמי דוברת הפולנית. עברנו ליד בניין רב קומות בנוי זכוכית כחולה, שזה עתה הוקם כחלק מהתחדשות העיר. הוא בלט ביחידותו בין הבניינים הנמוכים ונצץ בשמש, אולם היה ריק מאדם.

אמי שוחחה עם אנשים ברחוב והם

שיש להניח כי תועיל לכם גם כתשעים שנה מאוחר יותר. מובן שמאז נוספו כאן אלפי קברים ומצבות רבות והוקמו אנדרטאות, שהבולטות ביניהם הן של יאנוש קורצ'אק והילדים ההולכים לקראת מותם וזו שהוצבה לזכרם של מורדי המרד בגטו ורשה. אבל מה שהיה לפני המלחמה עדיין כאן.

למשל, בחלקה מספר 1 "שוכבים האבות והאימהות של ורשה היהודית: אנשי ונשות ציבור – רבנים ומשכילים", הראשונה שבהן מצבתה של שרה בת אליעזר, המעוטרת באריות ובפרחים והכתובת החרוטה עליה קוראת לכל עובר ושב להתאבל על המנוחה: "שימו לכם תמרורים על פטירת הרכה והענוגה הצנועה" (עמ' 206).

מכאן נמשך הסיור על פני מצבות ושמות רבים, שעל כל אחד מהם מתעכב מחבר המדריך, קורא את הכתוב בקול ומדבר בגדולתו של הנפטר. אפשר להגיע למקום בחשמליות מס' 19 ו-Z ואם יש ברצונכם לטלפן – תמצאו גם את מספר הטלפון, שהוא, נכון ל-1938, 15-38.

תחנה אחרונה - אוטבוצק

מי שבקי ולו מעט בתולדות החסידות בפולין, ודאי נתקל בשמה של עירת הנופש המהוללה אוטבוצק, שהייתה חביבה על אדמו"רים וראשי חצרות כמיפלט למנוחה בימי הקיץ.

כבר ב-1898 המליץ עליה ד"ר פיילכנפלד (המכנה אותה מושב), בעיתון 'הצפירה', כדלהלן: "המקום בעצמו הוא הטוב והיפה במושבות הקיץ... המושב עומד ביער עצי אורן רעננים רחב ידיים,

המשטרה והדואר, מכבי האש וגם הספריות? ועוד כהנה וכהנה פרטים חיוניים לכל תייר ומבקר. הוא גם מזמין את קוראיו לשבעה סוירים מודרכים בחלקי העיר השונים, לפי התעניינותם ורצונם. כך עולה ורשה היהודית על הבמה ונבראת מחדש.

סיור בבית הקברות

סיור מספר 5 שונה מן האחרים, כיוון שהוא נערך במקום שלא נחרב כליל, ורבים המבקרים בוורשה בימינו העולים אליו לרגל ומסיירים בין מצבותיו. זהו בית הקברות היהודי הגדול גנשה, שנפתח ב-1807 וקבורים בו, נכון ל-1938, כמאה וחמישים אלף יהודים שחיו ומתו בעיר, חלקם לא נולדו בה אלא היגרו לתוכה. יש ביניהם אישים ידועים, רבנים, סופרים, אמנים וגבירים, ביניהם הסופר י.ל. פרץ, השחקנית אידה קמינסקה וממציא שפת האספרנטו אליעזר לודוויג זמנהוף, אך רובם הם עמך ישראל, או "קליינע מענשעלעך" – האנשים הקטנים, אשר לעתים מצבותיהם מספרות סיפורים מרתקים יותר מאלה של מצבות הפאר והפסלים שהוצבו עליהן.

גנשה הוא גם מקום חיצומח, הצמחייה העשירה שלו ממשיכה להתפשט, אפשר לראות עצי אלון, ערמון ותרזה בעלי צמרות רחבות שצמחי קיסוס מטפסים עליהם ואף לפגוש אנשים המטיילים כאן בצילם.

בית הקברות מחולק לכמאה חלקות בצורות גיאומטריות שונות – תוכלו למצוא מפה ממוספרת בעמוד 202 –

יצטער/ גם אם לבו רוצה להישר/ לשמוח! לשמוח!" (עמ' 251).

מסילת הברזל מורשה נחנכה ב-1877 ותחנתו האחרונה של הקו, שנתנה לו את שמו כנהוג, הייתה אוטבוצק. מאז גבר זרם הבאים לעיר וגם העיירות שבדרך, בהן עצרה הרכבת, נהנו ונגסו חלק מן העווגה, בעיקר באירוח אנשים שאמצעיהם היו צנועים יותר וידם לא הייתה משגת לנפוש באוטבוצק עצמה.

זה היה מקום חופשי בו הכול מותר, כתב מ. קיפניס בעיתון "היינט" ב-21.10.1932. "מה פתאום להתפלל? ברחנו מורשה לאוטבוצק כדי לא להתפלל", אמרו אורחיו של פנסיון גורביץ' הידוע, ובעל הבית שנבהל וביקש לרצותם, השיב: "משטרה לא תכריח אף אחד להתפלל. אתם רוצים לרקוד, בבקשה. אתם רוצים קלפים, אדרבה. בפנסיון של גורביץ' כל אחד עושה מה שמתחשק לו" (עמ' 254).

ובנימה אופטימית זו נסיים את סיורינו המאלפים בוורשה היהודית החיה, התוססת, המשכילה, היפהפייה והאהובה של 1938, זו שלא שיערה בנפשה מה עומד לפתחה, ונודה למחבר בני מר שזיכה אותנו בהרפתקה נדירה זו.

שרה אוסצקי-לזר

מעיינות המים הטובים וקרבת המושב לווארשא, כל אלה הן המעלות הטובות אשר למושב אוטווצק" (עמ' 248). ואכן, עד היום נחשבת העיר, המרוחקת רק כעשרים וחמישה ק"מ מן הבירה, למקום נופש פופולרי שיש בו סגולות מרפא.

רבים מיהודי המקום התפרנסו מתירות. ה"עוונה" הייתה בין חג השבועות ועד ראש השנה, ואף נמשכה עד תום חגי תשרי. פנסיונים מהודרים הוקמו בה, והפרסומות שנועדו למשוך אליהם את הנופשים, התהדרו ב"חדרים מוארים עם מרפסות" בלב היער, בפסנתר המוצב בלובי ובטיב השירות והמזון.

בחודש אלול עלו אליה לרגל החסידים ואדמו"רים, וחלקם אף התיישבו והתגורר בה בכל ימות השנה. העיירה הציעה ב-1938 יותר מ-3,000 חדרי אירוח במלונות, בפנסיונים, בבתי מרפא ובדירות פרטיות. אחרי החגים עזבו רוב רובם של האורחים, ונשארו המאושפזים בבתי המרפא. נותרו גם הילדים בבית היתומים והפגועים "צנטוס" בניהולו של הסופר קלמן ליס, שניסה ליישם בו שיטות חינוך מתקדמות. כך, כדי להתגבר על בדידותם ומכאוביהם, מצוים הילדים לשיר ביידיש: "לשמוח! לשמוח! / למחות דמעות ולא לבכות! / אף אחד כאן לא